

Szélirányok

Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig*

z Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa, a történész-levéltáros Papp István

részben személyes indítatásból is fogott a népi kollégiumi mozgalom történetének feltáráshoz: az előszóban ihletetten vall arról, hogy diákként, a mezőtúri református gimnázium könyvtárában fedezte fel magának Gyenes Antalt, a város szülöttét, Nagy Imre miniszterét, és életútjának tanulmányozásán keresztül jutott el a NÉKOSZ forrásvidékének feltárásiig. A most megjelent könyv doktori dolgozata is volt egyúttal, amelyet 2007-ben védett meg az ELTE bölcsészkarán.

A feladat nem volt egyszerű: a népi kollégiumi mozgalom történetének kutatása a jelenkortörténet iránt érdeklődő külső szemlélő számára fölösleges foglalatosságnak tűnik: vaskos dokumentumkötetek jelentek meg a témában, a fontosabb résztvevők valóságos monográfiává stilizált önéletrajzai/dokumentumkötetei is elérhetőek, nem is szólva Jancsó Miklós 1968-as filmjéről (*Fényes szelek*), amely az értelmiségi köztudatban is évtizedekre rögzítette az ifjúsági mozgalom képét. Historiográfiai tekintetben is lényeges problémával került tehát szembe Papp, amikor a majdhogynem túlírt, az öndokumentálás minden ismérvét felmutató népi kollégiumi mozgalom történetét tette vizsgálódás tárgyává.

A téma s a körülötte kialakított legendakör kínálná magát arra, hogy a disszertáció valamiféle kíméletlen leszámolás alkalmá legyen. Papp István szerencsére ennél empátikusabb szerző. Megértéssel, bizonyos szimpátiával kezeli az említett öndokumentálás elkövetőit, ugyanakkor könyörtelen filológiai

NAPVILÁG KIADÓ,
2008
(POLITIKATÖRTÉNETI
FÜZETEK XXVI.)

elemzéssel leplezi le az érett kádárizmus időszakának (ön)cenzurális gyakorlatát.

Papp István alaposan dokumentált, a lehető legszélesebb körű forrásbázist felvonultató munkájában a népi kollégiumi mozgalom eddig sajnálatosan elhanyagolt/homályban hagyott kezdeteit tárja fel azzal az alapossággal, ami eddigi munkáit is jellemezte. S az általa felvázolt képből ha nem is egy gyökeresen más, de alaposan revidált kép bontakozik ki a népi tehetségmentés történetének másfél évtizedéről. A népi kollégiumi mozgalom gyökerét Papp a húszas évek végétől folyó publicisztikai vitákban véli megjelenni a mozgalom eredetét, ahol a felbuzdulás jó néhány esetben odáig ment, hogy írók (Zilahy Lajos, Németh László) saját házukat akarták volna felajánlani a megalapítandó, néha elég utópisztikus tanrenddel elképzelt bentlakások céljára. Papp igyekszik a bevezetésben nemzetközi és magyar szociológiai kontextusba ágyazni a tehetségmentés történetét, s dolgozatában végig érezhető a törekvés, hogy ne pusztán politikátörténeti keretben értelmezze a történeteket, hanem mentalitás-, eszme- vagy társadalomtörténeti szempontú elemzést is olvashatunk a dolgozatban.

A dolgozat olvasója számára több fontos tanulságot kínál. Egyrészt Papp elemzését olvasva rádöbbenhetünk, hogy még a feltártnak mondott/tekintett Horthy-korszak történetéből is számos nagy téma megíratlan a magyar történettudományban. A dolgozat láthatóan küszködik azzal, hogy a historiográfiai tervezés botlásai, forráshiány vagy más okok miatt (Ladányi Andor és Zinner Tibor, húszas évek

[Szemle]

elejét feldolgozó munkái mellett) milyen keveset tudunk a korszak ifjúsági szervezeteiről, a bajtársi egyesületekről és magáról a Turul Szövetségről, amely kezdetben bábáskodott a kollégium felett. Ugyancsak keveset tudunk a Magyar Közösségről és a korszak titkos szervezeteiről – e tárgyban mindig Zadravecz páter elég megbízhatatlan emlékiratainak néhány sztereotip s folyamatosan ismételt állítására hagyatkozunk. Roppant keveset tudunk a honi politikai elit rétegzettségéről, az egyes csoportdinamikákról. Láthatóan e hiányokkal maga Papp is küzd, és szinte a semmiből kell – témájához egyébként csak érintőlegesen tartozó témákban – alapkutatásokat lefolytatnia előzmények és csaknem források híján. (Ilyen például a debreceni fiókkollégium története.)

A másik – s talán ez a fontosabb – annak a monolit történeti hagyománynak a felbomlását kezdi meg, amely, eredeti ideológiai funkciójától ugyan már régen megfosztva, de a szellemi restség nyilvánvaló jeleként az 1945-ös fordulópontot nemcsak politikai rendszerváltásként értékeli, hanem társadalom- és mentalitástörténeti fordulópontként is. Papp dolgozata éppen azt igazolja, hogy azon erők, amelyek a (radikális) társadalmi reform ügyét tűzték zászlajukra 1. nem *ex nihilo* bukkantak fel 1945-ben, 2. gyökereik, indíttatásuk, elképzeléseik okán nehezen gyömöszölhetőek be a jobboldal/baloldal, haladó/reakciós ellentétpárba. Megkockáztatható: válaszul a két világháború közti Magyarország változatlanágaira, áporodott közállapotaira, a húszas évek második fele és a kommunista gleichschaltolás (1947–49) között folyamatosan jelen volt a közéletben a radikális reform gondolata, a legváltozatosabb formákban, a legváltozatosabb ideológiai körítéssel és sajátos világnézeti gomolygásban. E gomolygásba esetenként belefért a politikai szélsőségekkel való kokettálás (illetve a közjük való besorolás) jobb- (Oláh György, Milotay István, Erdélyi József) vagy baloldalon (Erdei Ferenc, Darvas József) – vagy esetleg mindkettőn (Kodolányi János). E sokszor ismertett mozgás nemcsak csúcserőtelmiségienél

jeljenhetett meg, hanem a Papp István által tárgyalt mikrokörnyezetben is. A tehetséges parasztfiatalok közé bekerülhetett szélsőjobboldali párt tagja, a közös állásfoglalásoknak, kérdőíveknek lehetett határozottan (és az eddigi feldolgozásokban elhanyagolt módon) zsidóellenes éle, sőt a Györffy Kollégium készséggel elfogadott olyan, minden bizonnyal a zsidótörvények vagy a velük összekapcsolt jogszabályok révén gazdát cserélt földtulajdont, amelyet népfőiskola céljaira kívántak hasznosítani. Ugyanide tartozik a kollégisták által megkoszorúzott Teleki-sír is a Fiumei úti temetőben. Ez az árnyalás – s ez Papp elemzéseiből is világos – nem a népi kollégiumi mozgalom emlékének sárba rántása, hanem éppenséggel történetének régóta szükséges kontextualizálása.

A Bolyai/Györffy-kollégium története annak jó példája, hogy a népi tehetségmentés kérdése nem választható el a korszak politikai elitjének gondolkodásától: a harmincas évek elejétől tapasztalható társadalmi mobilitás ugyanúgy nem jöhetett volna létre nélkülük, mint a Pártfogó Testület, amelynek szociális összetétele jelzi, hogy az elit egy részének elzárkózása a szociális problémáktól tényszerűen nem igaz. Más kérdés, hogy felbuzdulásuknak voltak olyan, nemcsak ma, hanem vélhetően a korban is mosolyt fakasztó mozzanatai, mint a Tüdős Klára jelmezeiben és inszenálásában megvalósuló, szürreális elemekkel bőven körített balladázás.

A dolgozat elemzéseiből, a rendelkezésre álló s jól felhasznált forrásanyagból az is kitéunik, hogy a kollégisták javarészt öngazgató közössége végül is *nem* a népi tehetségek szakmai felemelését szolgálta. Aki tanulni akart – mint például a későbbi néprajzos, Dankó Imre – nemsokára kiköltözött a Királyi Pál utcai kollégiumból, mert az állandó gyűlésezés, az együttlakás, a balladapróbák igencsak próbára tették azokat, akik szakmai tudásukat is bővíteni próbálták. (A kollégium új épülete, amelynek alapkövét 1943-ban Bárdossy László tette le, végül is soha nem épült meg a XI. kerületben). A társadalmi és pszichológiai értelemben is magára utalt közösség in-

kább az öntudatos, forradalmi hevülettel át-
itatott, sokszor naiv mozgalmárkodás műhe-
lye volt, amelynek közösségében a nem túl
nagy számú, de agilis és értelmes kommunista
mag nagyobb felfordulás nélkül tudta átvenni
az eszmei irányítást.

Könyvében Papp elmetszette a szálakat
1944-ben, s nemcsak a későbbi kollégium tör-
ténésekre nem tért ki, de egyes pályákról is vi-
szonylag keveset tudni, pedig talán jó lett vol-
na látni, hogy milyen pályát futottak be ezek
a parasztfiúk 1945 vagy 1949 után: Pappnak
ehhez a pályaképhez jó érzéke van, ezt bizo-
nyította is a *Hitel*-ben 2006-ban közölt Fitos

Vilmosról szóló cikke, amely a Turultól a Ma-
gyar Közösségen át „meggyőződéses marxiz-
musig” tartó pályáivet villantotta fel, egy nem
szokványos, de nagyon magyar és kelet-euró-
pai, középosztályi életet. Papp azonban fe-
gyelmezett szerző, s a jól tagolt, igényesen
fogalmazott szöveget nem kívánta ilyes kro-
nológiai fegyelmetlenségekkel terhelni.

Műve ezentúl alapmű a két világháború
közötti korszak művelődéspolitikájának meg-
értéséhez, és fontos lépés afelé, hogy átlép-
hessünk a még mindig meglévő, betokosodott
történelemlépre.

ABLONCZY BALÁZS

„Nem kérdez senki, semmit...”

Szenti Tibor: *Parasztvallomások*

kasztásra ítéli az
egyik szerencsétlen

Hódmezővásárhelyi ta-
nyás gazdát 1950-ben a rögtönítélő népbíró-
sági tanács. A harmincegynéhány holdas „ku-
lákot” gyűjtogatással vádolják, amelyben
természetesen ártatlan. Egyetlen bűne, hogy
megszületett, hogy látástól vakulásig dolgo-
zik, szánt-vet-arat, az aprómarha mellett lá-
basjóságot is tart, hiszen marhatrágya és iga-
vonó nélkül hogyan is boldogulhatna. A bajt,
hogy megszületett, még azzal is tetézi, hogy
földjét és jószágait nem hajlandó közösbe ad-
ni. Úgy irtózik a téesztől, mint a rendszervál-
tás újjazdagja a vagyonosodási vizsgálatról.
Mit lehet kezdeni az ilyen emberrel? A kom-
munista diktatúra szovjet-orosz parancsa sze-
rint: fizikailag meg kell semmisíteni.

Mindez a Hódmezővásárhely környéki ta-
nyagazda számára akasztást jelent. Ám a he-
behurgya ítéletben ott a diktatúra gyengesé-
ge: a statáriális ítélkezőknek fogalmuk sincsen
rőla, hogy Hódmezővásárhelynek nincsen sa-
ját hóhéra, így ítéletük legalábbis azonnali ha-
tállyal végrehajthatatlan. (A jelenséget húsz

SZÁZADVÉG KIADÓ,
2008

évvel később a kunsági
szociográfus, Zám Tibor
úgy írja majd le: „Szőr

került a karburátorba”). Ám a diktatúra
– mintegy bizonyítva a lenini tételt, miszerint
a kommunista diktatúra egyúttal önmaga
permanens kritikája is – nem attól diktatú-
ra, hogy az első nehézség elől meghátráljon.
A vásárhelyi akasztós kedvűek íziben a szege-
di Csillagba szalajtanak hóhéért, ahonnan
azonnal indul is a hóhér egy Csepelen két se-
gédjével, a teherutó nyitott platóján az akasz-
tófával. Hanem a pribékek Hódmezővásár-
helyre érve veszik csak észre, hogy a nagy
sietségben az akasztófát út közben elhagyták
valahol. Ha valakik, ők aztán ismerik a rend-
szert. Tisztában vannak vele, hanyagságuk
könnyen az ő fejükbe is kerülhet. Statáriális
tanácskozás nélkül vágnak hátra arcot – akasz-
tófát keresni. És mivel a Kuncze Gábor-féle
megélhetési bűnözők akkoriban még nem
falopásból éltek, meg is lelik az út mentén
a bitót, valahol Szentés és Orosháza között.
Vissza a Csepelre, irány megint Hódmező-
vásárhely.

[Szemle]

Mit csigázam az olvasó érdeklődését? A szerencsétlen tanyás gazda fél napos ácsorgás után – hajnali öt helyett délután három órakor – a szakemberektől megkapta nyakába a kötelet. A rendszer pedig ettől kezdve folyamatosan korrigálta, korrigálja saját magát. A halálbüntetés eltörléséig, 1989-ig nincsen a magyar történetírásnak tudomása arról, hogy a kommunista diktatúra egyetlen honi áldozatának is – legyen az osztályellenség vagy „pálfordult mikutyánk kölyke” – fél napot kellett volna ácsorognia kivégzése előtt, akasztófája érkezésére várva.

A néprajzkutató Szent István által feljegyzett *Parasztvallomások* átölelik ezeket az évtizedeket is, mint ahogyan szólnak a teljes XX. századról, amelyben a parasztság még nemzetmegtartó szerepet játszott, hétköznapijaival, ünnepeivel, kultúrájával, amelybe a robotolása, mindennapi kenyeré vagy akár szexuális szokásai egyformán beletartoztak, s amelyekről a szerző a „vallomástévkők” által szöveghűen számol be. Éppen ezért a *Parasztvallomások* egyaránt örvendeztetik a szívét azoknak, akik ismerik és kedvüket lelik a dél-alföldi tájszólásban, de elmevidítőan hat azokra is, akik életükben nem találkoztak még Móricz Rózsa Sándorának őzésével.

Jó hír az is, hogy az '50-es években még (a fentebbi akasztásos esettel illusztrált) csetlő-botló rendszer azóta is, napjainkban is folyamatosan, egyre tökéletesedik és tökéletesedik. Mára ez az önkorrekció – egy másik lenini tétel igazságát bizonyítandó, miszerint a mennyiségi gyarapodás idővel minőségi változást eredményez – odáig hatott, hogy hovatovább már a szegény köztörvényes gyilkosoknak sem kell három évnél hosszabb időt rabkoszton tölteniük. Szépen hazaengedik őket, ha kedvük tartja, ugyan az állam nehogy korlátozza őket professziójuk gyakorlásában. Végül is kollegialitás nélkül mire menne az éppen csak szárba szökkenő, első generációs magyar diktatorkrácia. Széles az út – mondotta volt Rákosi elvtárs a '40-es évek végén –, elférnek azon az állami és a magánszektor

„igazságszolgáltatásának” ítélőmesterei és ítéletvégrehajtói is mind a mai napig.

Az akasztására várakoztatott tanyás gazda története csak egyetlen a sok közül, amelyeket Szent István író-néprajzkutató egy élet munkájával gyűjtött össze Hódmezővásárhelyen, környékén és a Dél-Alföldön, és amely történetet a Századvég Kiadó közreműködésével megjelentetett szép kiállítású, vaskos kötetben olvashatunk. A sok száz parasztvallomásban egy olyan eltűnt világ jelenik meg, amely világ eltűnése egyúttal a magyarság folyamatos visszaszorulását, eltűnését is jelzi, még akkor is, ha erről 2008-ban senki nem hall szívesen. Ám a „deus ex machina”, amelyre a magyar várakozik (hiszen eltűnt századai alatt abból annyiszor részselhetett), egyre ritkább a Kárpát-medencében is, az anyaországban is. Istennek egyre több a dolga mindenfelé, Csernobiltól Dárfúrig, Szrebrenyicától Ingusföldig.

Miért is foglalkozna állandóan csak velünk, magyarokkal? Gyurcsány megmondta, hogy Szent István levette rólunk a kezét, pártatlan élelátásáért, igazmondásaiért a nép többsége (lásd még bolsevikok) azóta is őt óhajtja. 1000-ben még első királyként István jutott a magyarságnak. Aki 1038-as temetésétől 1083-as felemeléséig – pártatlan életműve után is, jobbival együtt is – éppen 45 évet várakozott szentté avatásáig. Nagy idők, nagy emberek!

A Szent István után nem egészen ezer évvel később távozó utolsó úgynevezett magyar király, IV. Károly – úgyszintén csakugyan pártatlan életművet maga után hagyva – halála után alig 82 évet várt a boldoggá avatására, és sokunk szívét melegengetheti a hír, miszerint a magyar történelemben budaörsi csataként bekerült tragikomédia főszereplőjének szentté avatása is folyamatban van.

Az első és az utolsó, Szent István és IV. Károly párját ritkító életműve között a különbség mégis akkora, hogy az utolsó Károlynak, illetve a boldoggá/szentté avatásáért lobbizó rokonságnak illetet volna türelemmel várakoznia legalább vagy nyolcszázhuszezer

évet. De hát irtuk már, nagy idők... Ám az Isten szőlőjében a magyar szentek, boldogok földi dolgait művelgető, kapálgató, metszegető, XXI. századi szőlőműveslobbinak a nyolcszázhuszezer év még az örökkévalóságához képest is hosszú időnek számíthat, ha ennyire fontosnak találták, hogy pénzt, paripát, fegyvert szánjanak egy olyan médiakommunikációs boldoggá avatási processzusra, amelynek ideát látható eredményét az Ūristen, odaát, egyáltalán nem biztos, hogy akceptálni méltóztatik.

Most, amikor immáron az európai uniós demográfusok is csak legfeljebb nyolcadfél millió magyar állampolgár létét jelzik a XXI. század derekára – és akkor ennek a nyolcadfél milliónak a gyatra egészségi állapotáról, silány elméleti készségéről, szánni való morális erejéről, szívet szorítóan falatnyi mindennapjáról még szó sem esett –, szóval ha az Isten szőlőjét művelő lobbij számára a XXI. század első évtizedében IV. Károly boldoggá lobbizására is jut idő, pénz és energia, akkor attól kell tartanunk, mindez azért történik, mert ez a lobbij egyéb fontos dolgot már nem talál maga körül, itt, lent, a Magyar Köztársaságban. Ahol minden nyolc felnőtt közül legalább egy – kvázi írástudatlan.

Ajánlhatjuk persze Szentí Tibor korszakos munkáját a másik hét felnőttnek is, akiknek sajátjuk a betűvetés tudománya. Közülük hatot az igazság tükörébe való beletekintéstől a *Parasztvallomások* ára riaszt el, hiszen nincsen hozzá anyagi tehetsége, hogy a 2008-as egyhavi, adózás utáni minimálbérének tizedét elmeállérozó adóba rója le. Akad neki éppen egyéb kötelező leróni valója, ha csak földi panel-pokoljából be nem akar kerülni a földi szabadságmenyország kapualjban, aluljárókban, belvárosi parkok bokoraljain, parkerdők fóliakalibáiban tanyázó százezrei seregébe.

A minden nyolcból maradó egy ember pedig, akik olvasni is tudnak, pénzük is volna rá, hogy megvegyék a *Parasztvallomások*at, kíváncsisággal nem bírnak a kötet tartalmát illetően. Ők azok, akik irtóznak a

valóságunk még a könyvlepon történő megpillantásától is.

1936-ban Hódmezővásárhely találkozni hívta mindazokat a szociográfusokat, akik Trianon után kötelességüknek érezték, hogy hozzájáruljanak a magyar valóságos helyzetének feltárásához. Áldás legyen haló poraikban is a puszták népe, az Ormánság, a néma forradalom, a Viharsarok, a gypsor, a tardi helyzet, a cifra nyomorúság, a legnagyobb magyar falu megörökítőin. A feltárt valóság iszonyúsága sarkallta őket, hogy a nagybeteg Magyarország vizsgálatát követő látélet után megírják a receptet is. 1943-ban Balatonszárszón Németh László és társai elméjében minden fontos gondolat megfogant, amely az eredményes gyógyításhoz szükségesnek látszott. Mindenki Jézusért kiáltott... 1945-ben mégis Júdás került szabadlábra. 1945-ben a minőség forradalma helyett a mennyiség kékcédulás, folyamatos, kommunista államcsíny forradalma kezdődött.

2008-at írunk, Magyarország népe gyatrább és gyötrőbb morális, reménytelenebb gazdasági, szánandóbb egészségi állapotban van, mint 1988–89-ben volt, amikor a kommunista vezetés a „sötét kapitalizmussal vívott világméretű harc” közben a fél évszázaddal korábban terrorral (lásd az akasztására várakozó vásárhelyi tanyásgazda esete) kezei közé kaparintott dúsan vörösrézhalósított, úgynevezett robbanás biztos lenini magyar bányász Davy-lámpáját a „felszabadított” titkosszolgálat aknászainak kezébe nyomta.

Nagy lehet a baj, ha a két évtizede tartó és egyre növekvő mértékű vasúti vörösréz kábel- és sínlopásokhoz, öntöttvas csatornafedél lopásokhoz, bronzszobor lopásokhoz, alumínium közúti jelzőtábla lopásokhoz szórtanul asszisztáló törvényhozás az őszön a színesfém hulladék kereskedelem törvényi szabályozásának megújítására készül. A sietség egyik oka alighanem az, hogy már a lenini magyar bányász Davy-lámpáról is ellopták a vörösréz hálót, s amely lámpa illetően módon robbanásveszélyes is lehetne.

Ám ahhoz, hogy bármi meggyűljön, ne adj' isten robbanjon, az égéshez szükséges há-

[Szemle]

rom feltételnek egy időben kell teljesülnie. Szükség van levegőre, éghető anyagra és gyújtólángra. Levegő, szabad levegő ebben az országban jelenleg nem található. A levegővel gyúelegyet alkotó metán és egyéb földgázok tulajdon és kereskedelmi joga az elmúlt húsz évben magánkezekbe került. Onnan azt megkaparintani fizetség nélkül lehetetlen, a pénz magyar szinonimája meg – mint azt Karinthy óta tudjuk – a nincs.

A lenini magyar bányász Davy-lámpából a kanócot pedig még azelőtt ellopták, hogy a lámpát körbefonó vörösréz dróthálót megbolygatta volna valaki. Mi meg itt kuk-

solunk ebben az országban. Fulladozva, éhezve, fázva. Szentí Tibor terjedelmes könyve meleget is adhatna, ha elolvassuk. (Ennek esélyéről fentebb már szóltunk.) Egy szalonna is megpirulna rajta, ha meggyújthatnánk valahogy. (Fentebb már az égés esélyéről is szóltunk.)

Csoóri Sándor húsz éve papírra vetett *Jóslata* – úgy tűnik – beteljesedett: „Nem kérdez senki, semmit. / A kifosztottak arca földültebb lesz, mint a bűnözőké.”

Vagy? Van még kérdése valakinek?

CSENDES CSABA

A „nemzetieskedő népiesek”

Pintér M. Lajos: *Ellenzékben*

Megjelenése óta több írás méltatta már

Pintér M. Lajos köny-

vét. És jó oka volt rá, hiszen az *Ellenzékben* csakugyan alapmunka. Olyan alapozás, amely úgy kikerülhetetlen, hogy szinte sürgeti az igényt, nem a szilárdabbá, biztosabbá tételére, de a bővítésére, a kijelölt terület szélesítésére. Az időt tekintve megmaradva azok között a keretek között, amelyeket kijelöl magának – lényegében az 1968-tól 1987-ig tartó két évtizedben. Vagy ahogy a nagyon világos tagolású szerkezet láttatja: az úgynevezett népi-nemzeti ellenzék szerveződésének hatvanas évek végi kezdeteitől *A magyarság esélyei* címmel 1987. szeptember 27-én megtartott lakiteleki tanácskozási. Megállva, elidőzve közben mindazoknál az eseményeknél, amelyek a társadalmi nyilvánosság szerkezetében a hivatalos fórumokon annak idején a súlyukhoz, jelentőségükhöz képest bizonyosan kevesebb figyelemben részesültek, mint amennyire a pártállam legfelsőbb vezetői, a Tájékoztató Hivataltól a minisztériumokon át el egészen az MSZMP Központi, illetve

ANTOLÓGIA KIADÓ,
LAKITELEK, 2007

Politikai Bizottságáig foglalkoztak velük – az idő előrehaladtával, a

szocializmus lassú agóniájával párhuzamosan mind indulatosabban és tehetetlenebbül. Így idéződik fel legelőbb a hetvenes évek végének két különös figyelmet érdemlő eseménye – mindkettőhöz kapcsolható Illyés Gyula személye, noha szerepe a nyilvánosság szempontjából csak az első esetben volt meghatározó. Az 1977 karácsonyán és 1978-ban, újévkor a *Magyar Nemzetben* közölt kétrészes esszé, a *Válasz Herdernek és Adynak* szerzőjeként a Rákosi- és a Kádár-diktatúrát tekintve első ízben vetette föl, hogy a trianoni békeszerződés a magyarság számára a mohácsi csatavesztéshez hasonló katasztrófát jelentett, és hogy napjainkban a határainkon túli magyar kisebbségek jogainak megnyirbálása vagy semmibevétele „már-már apartheid”. Talán ettől a Romániában nagy felzúdulást kiváltó, itthon pedig az MSZMP Politikai Bizottsága elé tárgyalásra kerülő esszétől bátorítatva tervezte el a Fiala Írók József Attila Köre, hogy *A hazza és a nemzeti önismeret* címmel ta-

nácskozást rendez Lakitelken, ahová a házigazda Lezsák Sándor Illyést is meghívja. Aki végül a tervezettnél egy évvel később megtartott két napos konferenciának, 1979 májusában nemcsak résztvevője, hanem felszólalója is volt, az összejövetelnek tekintélyt adva, a résztvevőknek pedig védelmet nyújtva. A nacionalizmus vádja ellen kellett védekezni; a helyzetet jól érzékelteti, hogy a tanácskozás nyitó előadása vitatta Illyés meghatározásának – nacionalista, aki jogot sért, hazafi pedig, aki jogot véd – pontosságát és érvényességét, miközben a kisebbség fogalmát baloldali parttalansággal úgy határozta meg, hogy az „mindenkire vonatkozik, aki másképp él, másképp gondolkodik, mint a többség, mint ami az általános mód”.

Bár Illyés esszéjéhez képest nagyon bátorlannak és gyámoltalannak érződik a tanácskozás hangja, mégis jelez valami lényegeset a könyv második alcíme jelölte népi-nemzeti ellenzék magatartását, történelemszemléletét és programját illetően. Azt, nevezetesen, amit a bibliográfiában felsorolt cikkek, tanulmányok is megerősítenek, hogy az idő, a szocializmus idejének teltével ez a felfogás mind inkább a határokon túli magyar kisebbség, a nemzetiség érdekeinek és értékeinek képviselőjére vállalkozik és szorítkozik. Ha csak a kötet alfejezeteit követjük, ez ösztönözte mindjárt a *Bethlen Gábor Alapítvány* szervezését is. A létesítés szándéka „a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbség emberiközösségi és anyanyelvi-kulturális gondjait érzékelve fogalmazódott meg”. Az 1979–80-ban elkészült *Bibó-émlékkönyvben* Csurka István dolgozata, a *Bibó-felejtés* amiatt a nemtörődomség miatt háborgott, „ahogyan a magyarság [...] a XX. század nehéz helyzeteiben – ’44-ben, ’56 után – a maga legsajátabb tulajdonságairól, értékeiről, jogairól és az európai kultúrában, az ahhoz való hozzájárulásában eddig betöltött szerepéről lemond”. A *Forrás* 1980. februári számából kipengéztett Csoóri-esszé, az *Egy nomád értelmiségi* azokat a kortársakat bírálja, akik elhanyagolják a közéleti szerepvállalást és „a nemzeti sorskérdésekben való állásfoglalást”. Illyés 1981 már-

ciusában azt jegyzi be naplójába, amit az őt meglátogató barátoktól hallott, hogy a hivatalos álláspont szerint két nagy veszély van, a „Lukácsra hivatkozó kozmopolita ellenzék és a – nemzetieskedő népiesek”. AZ MSZMP Politikai Bizottságának 1980. decemberi határozata alapjául szolgáló jelentés úgy érzékeli, hogy a hetvenes években „felerősödtek a *nacionalista* tendenciák”, ennek oka pedig a „nacionalizmus mély történelmi gyökerein túl” „a környező országokban élő magyar kisebbségek helyzetének” romlásában keresendő. Gondot okoz az is, hogy a hazai „nacionalista indíttatású csoportok” kapcsolatokat építettek ki és közös taktikát is próbálnak kialakítani a romániai és a csehszlovákiai magyar értelmiség bizonyos képviselőivel. 1981 márciusában a párt Központi Bizottságának kulturális osztálya jelentést készít, az ún. Kornidesz–Knopp-jelentést a Bibó-émlékkönyvről, és ebben többek között kifogásolják, hogy Kiss Gy. Csaba és Kovács István tanulmányai nem a tárgyilagosság hangnemében szólnak a trianoni és a párizsi békeszerződésekről, a nemzetiségi kérdésről, azaz – hangzik a kedvelt szocialista szólam – a „nacionalista elfogultságokra nacionalista elfogultságokkal” válaszolnak. Aztán jön a *Hitelnek* az 1978-tól formálódó, majd 1981-re igazi formát öltő terve – vele kapcsolatos Illyés naplójegyzetei között a kérdés: „Lehet-e heti szemléje olyan iránynak, amely úgy-ahogy a jó európaiságot, a békés nemzeti tudatot próbálja – mióta! – alakítani.”

Majd 1982 márciusának legvégén, mintegy az Írószövetség előző évi viharos közgyűlésén tapasztaltakat is összegezve következik a párt Politikai Bizottságának második ellenzékhatózata, illetve ezt megelőzően ismét a Központi Bizottság tudományos, közoktatási és kulturális osztályának az a jelentése, amely felhívta a figyelmet rá: immár a sajtóban, a folyóiratokban is megszorodtak „a szomszédos szocialista országokkal való viszonyunkat zavaró, felelőtlen, nemegyszer nacionalista jellegű megnyilvánulások”. Könnyű kézzel odavetett állítása szerint a „népi írói mozgalomból verbuválódott nacionalista be-

[Szemle]

állítottságú ellenzéki csoport” vezetője Csoóri Sándor – mintha akár a vezér, akár a csoport cselekvő résztvevője volt, lehetett volna az egykori mozgalomnak. Mintegy a történelmi tévesztést belátva, ezután már úgy fogalmaz, hogy a „nacionalista” ellenzék a népi írók „harmadikutas” elképzeléseire nyúlik vissza, vagyis feltételezi is meg nem is a folytonosságot. Mindenesetre itt már a nemzet sorskérdései közé sorolja a népesedését, az öngyilkosságok számának alakulását és az alkoholizmust is, nem csak a határon túli magyarság helyzetével való foglalkozást, amellyel kapcsolatban újra fölveti, szóismétléssel nyomatékosítva, hogy a csoport „nacionalista hangulatkeltéssel” akarja rákényszeríteni a kormányzatot a magyar nemzetiségek érdekeinek határozottabb képviselésére. Nemcsak az volt – az előző jelentéshez képest – új, hogy megnevezte az ellenzék irányzatait, hanem az is, hogy felhívta a Politikai Bizottság figyelmét a csoportok tömegkapcsolatainak megakadályozására mind a fiatalság, az egyetemi ifjúság, mind a különböző kulturális intézetekben, intézményekben dolgozók körében. Ehhez képest meglepő, hogy a határozat nem ad nevet a csoportosulásoknak, hanem általában beszél róluk. Ennek oka alighanem abban rejlik, ami Tabajdi Gábor és Ungváry Krisztián könyvéből (*Elballgatott múlt*) sejthető: a PB-tagok elé egy olyan, a belügyminisztérium által összeállított lista is került, amelyen a rendszerellenes tevékenységet folytató személyek szerepeltek harmincegyen – köztük két „népi” karakter, Csoóri Sándor és dr. Kiss Ferenc –, és ez ellen a lajstrom ellen maga Kádár János emelt szót. Mondván: „Nekünk ilyen névsorunk ne legyen. Tudniillik ez egy vegyes társaság, és engedelmet kérek, nem viccelni akarok, de hát hogyha az ellenzék még nem tudta magát teljesen megszervezni, mi ne szervezzük itt össze őket egy csapatá.”

Ami késik, nem múlik: a csapatá szerveződést „segítette” nem is annyira a második ellenzéki határozatban már elmarasztalt *Tiszatáj* újbóli megfeddése Köteles Pálnak a „beteges valóságtorzító” Lancranjan könyvét (*Cuvint despre Transilvania – Gondolatok*

Erdélyről) bíráló esszéjének megjelentetése miatt, mint inkább a „semelyik ideológiai irányzathoz” nem tartozó, ám a párttal Aczél György szerint együttműködni sem hajlandó *Mozgó Világ* figyelmeztetése, a főszerkesztő leváltásának kilátásba helyezése. Az „összerveződés”-t ez utóbbinál is erősebben ösztönözhetette Duray Miklós két ügye. Az első, 1983 januárjából, amikor először állították bíróság elé, s a második, amikor 1984 októberében, öt hónappal a letartóztatása után ismét odakerült. Előbb, a népiek kezdeményezésére, 350-en közös tiltakozó levelet küldtek az Elnöki Tanács elnökének, aggodalmuknak adván hangot a csehszlovákiai iskolarendszer elsovadása (vagy inkább elsovasztása) miatt. Utóbb hiába egyeztetett a két csoport, az egyseges fellépés elmaradt – ’84 júliusában a népiek részvétele nélkül alakult meg az ún. Duray Bizottság. Ez persze nem jelentette sem azt, mintha megszűnt volna közöttük a kapcsolat, sem pedig hogy a népiek megszűntek volna a kisebbségi magyarság érdekeinek szószólói lenni – ha Pintér M. Lajos szerint a monori tanácskozás (1985 nyarán) az „együttműködés, együttgondolkodás csúcspontjaként” értékelhető, akkor az a Csoóri-esszé pedig, a *Kapaszkodás a megmaradásért*, amelyik Duray Miklós *Kutyaszorítóban* címmel az USA-ban kiadott könyve előszava volt (1983 tavaszán), függetlenül az irányzatoktól, csoportoktól, mintegy fölöttük állva, bizonyosan az ellenzéki gondolkodás csúcsteljesítménye. Igaz lehet ugyan a *Válasz Herdernek és Adynak* számbavételével is, amit Kenedi János mondott a költő monori beszédéről, hogy 1948 óta alighanem „a legjelentősebb írói cselekedet a nemzeti kisebbségeink védelmére fölszólító hazai szavak közül”, ám az előszó „akciórádiusza” még erősebb, hosszabb és rombolóbb.

Mai divatszóval: radikálisabb, mint akár a népiek és a demokratikus ellenzék szétválását jelző és a második monori találkozó elmaradásához vezető *Társadalmi Szerződés*nek ama nevezetes parancstétele, hogy „Kádárnak mennie kell”. Radikálisabb, azaz erélyesebb, mélyrehatóbb változásokra irányuló, mert nem egy személyhez köti a bajokat, a kisebb-

ségi magyarság jogfosztását, a „magyartalanítás”-t, hanem a (szocialista) rendszer egészéből eredezteti. A Szovjetuniót a „harsány és igézetes, de hamisításon nyugvó internacionalizmus” miatt marasztalja el, és kerek-perec kimondja: a nemzetiségek tarthatatlan helyzetének „a szocializmus végiggondolatlan eszmerendszere és gyakorlata” az oka. Kárhoztatja az egypártrendszert, a magántulajdon megszüntetését, a nyelvi, lelki és morális védelmet nyújtó egyházak megroppantását és még más egyebet – vagyis bírálata az államnak, és a hatalomnak szinte minden olyan területére kiterjeszti, amely a nyilvánosság előtt tabunak számított.

E tiltott témák, tabuk lassú – ám a hatalom számára mégis gyors – semmibe vételéről tanúskodtak a következő évek eseményei, el egészen az ezeket szankcionálni igyekvő Politikai Bizottság 1986. júliusi harmadik ellenzéki határozatáig, és persze azon is túl. E sorban kétségkívül Nagy Gáspár verse, az *Új Forrás* közölte *Öröknyár: elmúltam 9 éves* a legnagyobb hatású – millió magyar ismerhette, a párttagoknak, a nyolcszázazernyinek, mintegy kötelező olvasmány volt. 1956 „átértékelés”-re bátorított, Nagy Imre mellett állt ki, s a gyilkosai, a gyilkosok néven nevezésére szólított fel. Csurka István monori beszéde fölerősítette mindezt, amikor állította, ’56. november 4-e óta „a magyarság nem a saját történelmét éli”. A hozzászólásában még nagyobb nyomatékkal említette, hogy a forradalom bukása a határainkon túl is tragikus fordulópontnak bizonyult, „a kisebbségi magyarság élete az Endlösung szakaszába” jutott. Ennyi is elég lett volna, nem szólva a Nagy Gáspár-vers, *A fiú naplójából* közlése miatt lefejezett *Tiszatáj*-ról, továbbá Csurka szilenciumáról és az ’56-os évfordulóra kiadott „ellenzéki nyilatkozat”-ról, hogy az 1986 novemberének legvégén sorra kerülő írószövetségi közgyűlésre külön készüljön a hatalom. Olyan tervekkel, hogy akár fel is függeszti az elnökség, a választmány működését, egy új szervet, az Irodalmi Tanácsot hozva létre. S a közgyűlés valóban mindennek a betetőzése lett. Egyrészt úgy – s erről a kul-

turális osztály azon frissiben tájékoztatta a Politikai Bizottságot –, hogy „Csoóri Sándor híveinek tábora megerősödött, gyakorlatilag többségük van a választmányban”, másrészt abban az értelemben, ahogy még a közgyűlés előtt az MSZMP KB kulturális osztályának jelentése utalt Csoóri jóslatára, mely szerint „az, amit ma a ’politika’ ellenzéki akciónak és állásfoglalásnak minősít, két éven belül hivatalos irányvonallá válhat”.

A népiek győztek tehát, sőt (korabeli szóhasználattal) „túlgyőzték magukat”, mégis... – és itt kezdődik, pontosabban ehhez kapcsolódva folytatódik az *Ellenzékben* szerzőjének – jobb szó híján mondva – csodálkozása. Nem értetlenkedve, vitatkozva, de nem is egyetértve említi, többször is, a népi ellenzéknek azt a stratégiáját, gondolkodásmódját, amelynek legfőbb jellemzőjeként a hatalommal való együttműködés szándékát emeli ki. Mintha meglepné, hogy a közgyűlésen is mind Czine Mihály, mind Fekete Gyula, mind Csoóri lényegében azt hangsúlyozta, amit Sánta Ferenc, hogy „mi segítenénk szívesen”. Ám ha a hatalomnak nincs szüksége a segítségükre, a tudásukra, ha a javaslatokat még válaszra sem méltatják, akkor nincs más lehetőség, mint a „civil engedetlenség” formáihoz fordulni, közeledni a demokratikus ellenzékhez, sőt együttműködni velük. Pintér M. Lajos okosan és pontosan fogalmaz, amikor még az 1987-es lakiteleki tanácskozást is a hatalommal való párbeszéd lehetőségének kereséseként nevezi meg, és helytálló az a megjegyzése is, hogy a népieknek a céljaik megvalósítása érdekében a „rendszeren belül kellett meghatározniuk magukat, nem vonulhattak ki az adott keretek közül”. Ám hogy miért kellett ezt tenniük, miért nem tehettek mást? – a kérdésre meg sem igen kísérel válaszolni. Így támadhat az a látszat, mintha Demszky Gáborral együtt ő maga is elmarasztalná a népieket, merthogy „akár ’az ördöggel’ is összefogtak volna a magyarság megmentése érdekében”.

Noha számos dokumentum tanúsítja, nem e könyvben, hogy a másik csoport némely tagja az ördögnek tán még kedvesebb cimborája

[Szemle]

volt, azaz a hatalom cinkos jóváhagyásával tevékenykedett – az e kötet alapján sem cáfolható, hogy népiek valóban kitűntek a szolgálataik felajánlásával. Aminek a magyarázata azonban aligha a szolgalelkűségükben, meghunyászkodó gyávaságukban keresendő. Paraszti óvatosságukban, alamusziságukban se nagyon – annál inkább paraszti józanságukban, gyakorlatiasságukban.

Nem szegültek szembe lépten-nyomon a hatalommal – nem úgy, mint a két világháború között, a harmincas években kihallgatásról kihallgatásra járó, főként az osztály elleni izgatás vádjával folyton perbe fogott elődeik, Illyés és Veres Péter, Féja Géza és Kovács Imre és a többiek. E felszíni jegy, az államrendhez való eltérő viszonyuk az eszméiket, elveiket, céljaikat és eszközeiket tekintve mélyebb különbségeket takart le, fedett el. Annyira mélyeket, hogy az *Ellenzékben* szerzője megfontolásra érdemes kérdésként tehetné volna fel: a hetvenes-nyolcvanas években „nemzeti-eskedő népiesek”-nek mi közük vajon a népi írói mozgalomhoz. Avagy – a kötet egyik alcímét idézve – mennyire s miben volt népi, illetve nemzeti ez az ellenzék? Ennek latolgatásában nem csupán a demokratikus ellenzék elképzeléseivel való gyakori összevetés segít, hanem az első *Válasz* és a *Márciusi Front* körüli időkkel való ritkább párhuzamba állítás is. És támpontot adhatnak, természetesen az e tárgykörben tartott újabb tanácskozások, viták is. Ezeket követve, elsősorban pedig a 2004 novemberében megrendezett „*De mi a népiesség...?*” című, önálló kötetben kiadott konferencia tanulmányai alapján például a meghökkentés legkisebb szándéka nélkül is ki lehetne jelteni, hogy Csoóriék, Csúrkáék törekvése a legkevésbé sem a népi írói hagyomány folytatása, megújító tovább éltetése. S nemcsak azért, mert a társadalom szerkezetének megváltoztatása – ami „elődjeik” elsődleges célja volt – távol állt a programjaiktól, hanem azért sem, és ez talán perdöntőbb, mert nem támaszkodtak, nem is támaszkodhattak azokra, akiknek a képviselőjében felléptek. Annak idején az ország legnagyobb tömegét kitevő parasztság kulturális, szellemi és

gazdasági felemelése, a földosztás, a társadalmi igazságtalanságok megszüntetése nemcsak vonzó, de mozgósító hatású program is lehetett – de az elmúlt három-négy évtizedben kit mozgósíthatott, és mire a határainkon túli magyar kisebbségek mellett való kiállás, az egyre csak romló sorsuk elleni tiltakozás, pusztulásuk és önpusztításuk számbavétele? Maga a „nép” itthon nemcsak mozdíthatatlan volt, hanem tudatlan, érzéketlen is – szomorú tanúságtétele ennek a régebbi időkből Für Lajos tanulmánya, a *Milyen nyelven beszélnek a székekelyek?* (1972), az újabbakból pedig a kettős állampolgárságról szóló, a nemzet önmagával való tragikus meghasonlásáról árulkodó népszavazás (2004). Maguk az érintettek pedig? Kaptak volna kapára-kaszára? – Hajdú János, felbéreltetvén, így is azzal vádolta Csoórit, hogy a kisebbség „erőszakos fellépésének” lehetőségével játszik, csak mert idézte egyes nyugati radikálisok (a Duray-előszó hozza fel) értetlenkedését, „a baszkok lőnek, az írek robbantanak – mért nem követik példájukat például az erdélyi magyarok vagy a szlovákiaiak?”. A tanácstalanság, a tehetetlenség annál nyomasztóbb lehetett, mivel a nemzeti sorskérdések között a határainkon túli magyarságé a hatvanas-hetvenes évek fordulóján szinte váratlanul és elemi erővel tört a felszínre, s ami meglepő, még az ún. első nyilvánosság keretein belül is. A meglepetés abból is fakadhatott, hogy a második világháború előttihez képest megfordult a helyzet: ha akkor a parasztság gondjának tárgyalása mellett eltörpült a kisebbségi magyarságé, most a szomszédos országokban élő magyarok problémái mellett a téveszkebe tömörített hazai parasztságé mutatkozott már-már problémátlannak.

Beszédes tény egyfelől, hogy még a *Magyarok Romániában* Németh Lászlója, a Trianon előnyeit ecsetelő is a tejestestvériség távlatából és nem a megmaradásából szemlélődött, vagy hogy az ez idő tájt a nagyváradi folyóirat, a *Familia* kérdéseire válaszoló Illyés Gyula úgy általában a népek között ellentéteket támasztó politikában látta minden bajok okát. Kevesen látták úgy s még kevesebben mond-

ták ki, mint *A Vaskapun túl* Szabó Zoltánja, hogy a környező „népek, melyek velünk húzták az ekét a török urak számára: most, hogy visszavonult a félhold, maguk váltak számunkra törökké”. Hogy – máig igaz gondolatként – Románia a „legjelentékenyebb szomszéd és ellenfél”, mert ha nem volna az, nem gátolná a kisebbségi magyarságot önrendelkezésében, önazonosságának fenntartásában. Ezzel párhuzamosan másfelől az is kétségbenvonhatatlan tény, hogy a hetvenes éveket nemcsak Illyés nevezte a „szélcsend” idejének, Bence György a monori tanácskozáson is ugrásszerű fejlődésről beszélt Lengyel Lászlóhoz hasonlóan, aki az 1968-at követő gazdasági növekedést emelte ki, a háztáji gazdálkodás és a kisvállalkozások üdvözítő voltát. S bár Bogár László már 1983-ban felvetette, többek között az államadóssággal, a háztáji túlsúlyával, a foglalkoztatási arányokkal összefüggésben, hogy vajon mi *A fejlődés ára* – kételyeiben a népi ellenzék már csak azért sem osztozhatott, mert a parasztság dolgát egyszer s mindenkorra elintéztnek vélte, s egyébként is az erőszakos „magyartalanítás” kötötte le a figyelmét – legfeljebb a tegnapi téesz-szervezések erőszakos voltát hánytorgatta fel. Így aztán a két ellenzéki csoport közötti „munkamegosztás” – és persze számos más ok – oda vezetett, hogy a hajdani népi írói mozgalom szociális irányától eltérve a gazdaságból, beleértve a mezőgazdaságot is, mintegy kivonultak, például mind a cigányok, mind a szegények ügyét, a SZETA-akciókat átengedték a *Beszélő* köréhez tartozóknak. Ha egyszerűsít is, de tán megengedhető az állítás: az a különbség a Horthy-, illetve a Kádár-korszak „népi-nemzeti ellenzékei” között, hogy az előbbi amennyire népi volt, annyira nem tartható nemzetinek, az utóbbi pedig fordítva, amennyire nemzeti volt, annyira nem nevezhető népinek.

Ami az újabb időkre nézve szinte magától értetődő is lehetett volna, ha a nemzetiségi ügyek intézésében nem maradnak magukra. Ha nem légüresnek látszó térben kell mozogniuk – jóllehet ez a tér bizonyosan sokkal kevésbé volt üres, mint ahogy ezt az *Ellenzékben*

érezkelteti. Tud ugyan róla, és megbízható forráskutatóként hivatkozik is rá, hogy a párt jelentései és határozatai kikben határozták meg a népiek nézeteinek befogadói és terjesztői körét, ám megelégszik ezek felsorolásával. Az egyes vidéki művelődési intézményekével, folyóiratokéval, főiskolai, egyetemi körökével, főként pedig az Írószövetségével, vele a fiatal írók József Attila Körével. Idézi is az egyik jelentésből, hogy „a nemzeti radikális irányzat potenciális bázisa – a nemzeti kérdés iránti felfokozott érdeklődés miatt – jóval nagyobb, mint a polgári radikális csoportosulásé” – az viszont kívül esik vizsgálódási körén, hogyan alakulhatott ki, kik vagy mik szíthatták s tarthatták ébren ezt az érdeklődést. A könyv címében is jelölt időhatárok eseményeit nézve különösen feltűnő annak az évtizednek a hiánya, amelyik 1968-tól az Illyésesszé megjelenéséig eltelik. Néhány csomópont pedig kiragadható lett volna, túl azon, hogy a népi ellenzék szerveződésében a „Nagy Népi Hurál”-nak, a különböző vendéglők asztalai mellett tömörülő alkalmi körnek jelentőséget tulajdonítani vagy bájos túlzás, vagy kivételes elfogultság. Olyan alapállásra vall, mindenesetre, mint amikor többnyire az irodalmi undergroundhoz tartozó csoportok vagy más műhelyek, mint a *Fölőspéldány*, *A '84-es kijárat*, aztán a hajókázó Örley-kör utólag mint a Kádár-korszak „független” irodalmi csoportosulásai emlékeznek egykori önmagukra, méghozzá *Tiltáson innen és túl* címmel. De ha netán a Pilvax példája vonz, akkor is a *Nagy Népi Hurál* helyett vagy mellett miért nem kerül szóba, amit önnön eszmélése és művelése dolgában Csoóri Sándor annyit emlegetett: a Belvárosi Kávéház? És miért nem Kiss Ferencnek, a hurál névadójának az a szereplése, 1972-ből, amikor a *Móricz öröksége és a korszerű elkötelezettség* című tanácskozáson, a debreceni irodalmi napok egyikén a „belföldi turisták”-kal kezdett hirtelen példálózni – hogy utána csak győzze magyarázattal, nem a népi-urbánus vita föllobbantása vezette. S itt rajzolható meg egymás után két olyan csomópont, amelynek az elágazásai a politikához is, de az irodalomhoz is, az Írószövetség-

[Szemle]

hez is, de a pártközpontoz is vezettek: a debreceni irodalmi napok az egyik és a tokaji író tábor a másik. Hogy ez utóbbi keretében mi minden került szóba, a hatalmi nyomás ellenére, az talán kevésbé dokumentált, a nyilvánosság fórumain nem annyira követhető nyomon, mint az előbbi előadásai, hozzászólásai, amelyeket – kényszerű vázlatossággal, jegyzőkönyvszerűen – az *Alföld* évről évre rendre közölt. A monográfia bővítéséhez, gazdagításához Tokaj és Debrecen irodalmi rendezvényeinek vizsgálata, elemzése azért is látszik szinte kötelező feladatnak, mert még világosabban mutatná a népi, pontosabban a nemzeti ellenzék irodalmi gyökereit. Ugyancsak erre szolgálhatna s éppen a hiányosan tárgyalt évtizedre tekintve annak a sem korábban, sem később nem tapasztalt olvasói-nézói érdeklődésnek a számbavétele, amely – körülbelül Sütő András korszakos művével, az *Anyám könnyű álmot ígérrel* kezdődően, az az 1970-től – mind inkább ráirányította a figyelmet a kisebbségi magyarságra. Előbb a pusztai létére tán, utóbb ellehetetlenülő, szorongatott létezésére. S nemcsak szépirodalmi művekkel lehetne itt számolni, Páskándi Géza, Kocsis István és Sütő András drámáival, Kányádi Sándor verseivel, Bálint Tibor nagyregényével, alapul véve a Bertha Zoltán–Görömbei András szerzőpárosnak a hetvenes évek romániai magyar irodalmát szemlélő kötetét, hanem a Kriterion kiadó különböző sorozataival is. És még tovább, a tájakat összekötve, azzal is, hogy a csehszlovákiai magyar irodalomnak a tiltások alól úgy-ahogy felszabadulva először adódott esélye szembenézni a benesi dekrétum, a háború utáni „magyartalanítás” tényével és következményeivel, a Dobos László-regény jelölte földönfutás helyzetével. Mindezeknek a számon tartása és a továbbadása, a róluk való nyilvános beszéd is fontos feladat volt. Az olyan közvetítők nélkül, mint a vidéki folyóiratok, elsősorban a *Tiszatáj* és az *Alföld*, aztán például a *Népszava* Szép Szó melléklete vagy az olyan egyszemélyes intézmények, mint a pesti egyetem

Czine Mihály katedrája, otthon a dolgozószobája, vidéki ismeretterjesztő előadásai során pedig a könyvtárai az a pártjelentésbe foglalt bizonyos felfokozott érdeklődés kiválthatatlan lett volna.

Hogy mennyire más dolog azonban érdeklődni egy ügy iránt vagy elintézni azt – a (népi)-nemzeti ellenzék éppen ennek a figyelembevételével alakíthatta ki a maga stratégiáját, amikor nem szembeszegülni akart a hatalommal, hanem segíteni azt. Az olyan tapasztalatok is erre inthették, mint amilyeneket az *Ellenpontok* kezdeményezéseiből leszűrhetett: a kolozsvári szamizdatosok hiába küldték el a memorandumukat a helsinki konferencia, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet madridi utókonferenciájára, költőien szólva, a szószékeket bedeszékták előttük, zúgtak a közömbös Európa közömbös harangjai. De itthon a nélkülük megalakult ún. Duray-bizottság eredményei sem voltak biztatóbbak, noha választott módszerekben a magukéra ismerhettek, hiszen mit szerettek volna: „a magyar vezetés segítségét megszerezni Duray szabadon bocsátásának ügyében”. Paraszti józanságuk, gyakorlatiaságuk kerekedett felül? Szövetkeztek volna, ideiglenesen, az ördöggel is? Valószínűleg az a belátás vezette őket, rövid ideig, mint ami a nemzeti ellenzékét mindvégig: a határainkon túli magyarság érdekeit képviselhetik ugyan egymagukban is, ám érvényesítésükhöz nélkülözhetetlen az állami akarat, a hatalmi szándék és erő. Az idők múltával, sajnos, illúzióknak bizonyult ez is: nincs az a magyar kormány, az a nemzeti állam, amelyik a „magyartalanítás”, a nemzetiség pusztulásának folyamatát képes volna megállítani. Nincs annyi cimboraságra hajló ördög, amennyivel a „már-már apartheid” legvégső szakaszát az idők messzeségébe lehetne kitolni.

Pintér M. Lajos fogalmazásmódjában is igen igényes kötetének nem a tanulsága ez, hanem „csak” keserű továbbgondolása.

MÁRKUS BÉLA